

'Wegwerp-architectuur' toch beschermen

Het Nieuwe Bouwen en zijn beschermer DoCoMoMo

'Het Nieuwe Bouwen is consumptie-architectuur en de essentie daarvan is dat die wordt afgebroken zodra zijn functie ophoudt te bestaan. Het is nooit de bedoeling van de architect geweest dat zijn architectuur als monument voor het nageslacht behouden blijft'. Zo luidde een van de kernproblemen waarmee de leden van de DoCoMoMo-conferentie afgelopen jaar werden geconfronteerd.

Het was de eerste van een tweejaarlijks terugkerende internationale conferentie over het Nieuwe Bouwen; een platform waar afgevaardigden en werkgroepen uit diverse landen (de architectuurstroming is wereldwijd) bevindingen en gedachten konden uitwisselen.

Dit initiatief van DoCoMoMo, dat staat voor: Documentation and Conservation of buildings, sites and neighbourhoods of the Modern Movement, is er natuurlijk allesbehalve op gericht om de veronderstelde intentie van de toenmalige architecten (bouwen om af te breken) te respecteren. Haar doelstelling is juist om sloop te voorkomen. Al een paar maal drong de instantie tot de nieuwsmidia door om publiekelijk melding te maken van gebouwen in

'sloopnood'. Door het houden van conferenties, het uitbrengen van een Nieuwsbrief en door het opstellen van een Internationaal Register, tracht DoCoMoMo de krachten te bundelen en de beschermende hand te leggen op hetgeen er van het Nieuwe Bouwen resteert.

Nu bestaat er in Nederland sinds 1987 het Monument Inventarisatie Project (MIP) voor jonge bouwkunst (1850-1940). Gebouwen en stedenbouwkundige structuren die hieruit worden geselecteerd zullen dan het predikaat 'rijksmonument' gaan dragen, hetgeen een wettelijke bescherming inhoudt (en eventueel subsidies bij restauratie). Het Nieuwe Bouwen zal – in verhouding tot de overige jongere bouwkunst – evenredig vertegenwoordigd zijn. Is de

Nederlandse DoCoMoMo-werkgroep dan nog wel zo noodzakelijk? Overlapt men elkaar niet een beetje en is het wel terecht het Nieuwe Bouwen extra aandacht te geven wanneer ook andere architectuur – die de moeite van het behouden waard is – nog moet meedingen in de strijd om restauratiegelden? Hieraan is altijd gebrek. Het antwoord op de laatste vraag is natuurlijk nee, maar de organisatoren zijn, net zoals anderen (zoals zij terecht stellen) vrij om een eigen zuil op te richten. De leden koesteren dan ook een grote liefde voor het werk dat hun voorgangers zoals *Duiker, Dudok, Brinkman, Van der Vlugt* en *Bijvoet* hebben nagelaten. De leer van de Nieuwe Zakelijkheid of het Functionalisme (andere termen voor het Nieuwe Bouwen) heeft tot ver na de tweede wereldoorlog op de architectuuropleidingen doorgeklonken.

Restaureren uiterst kostbaar

Wanneer over het Nieuwe Bouwen wordt gesproken denkt men in eerste instantie vrijwel altijd aan de pa-

De Openluchtschool van Duiker (en Bijvoet?) aan de Cliostraat in Amsterdam (foto Han van Gool).

Vooroorlogse stedebouw in Bos en Lommer van architect Merkelbach (foto Han van Gool).

rels van deze architectuur: technisch vernunftige constructies van staal en beton, ruimtelijk en transparant. Zoals het sanatorium 'Zonnestraal' van architect Duiker, of de *Van Nellefabriek* in Rotterdam. Men ontkomt er hier haast niet aan deze gebouwen – in eerste instantie bedoeld als functionele architectuur – toch ook te waarderen vanwege de esthetiek van het vormconcept: de strakke lijnvoering, de contrasten tussen horizontale en verticale geledingen en de in materie gevatte doorzichtigheid. Het is een sprankelende architectuur en er is alles voor te zeggen om juist deze juweeltjes van het Nieuwe Bouwen voor toekomstige generaties te bewaren. Maar het mag een wonder heten wanneer men daarin slaagt. Niet omdat men

onkundig zou zijn maar omdat dit uiterst kostbare projecten zijn. De restauratie van het sanatorium Zonnestraal zal bijvoorbeeld al zo'n 20 tot 30 miljoen bedragen. Wanneer het er echter ook om gaat een duidelijk beeld van het Nieuwe Bouwen te geven dan is de keuze – tot nog toe – wellicht iets te eenzijdig. Het blijkt nu uiterst moeilijk om helder inzicht in deze architectuurstroming te geven of te krijgen. Allereerst omdat er verschil bestaat tussen theorie en praktijk. De architecten van het Nieuwe Bouwen – vertegenwoordigd in 'de 8' en 'de Opbouw' – hebben veel theorieën op schrift gesteld. Wat zij daarvan in praktijk brachten blijkt niet zelden anders. Zo gaat de opvatting dat de architectonische vormgeving een di-

rect uitvloeisel is van de functie die het gebouw krijgt en van de bouwtechnische eigenschappen van de nieuwe producten (beton en staal) al mank, wanneer blijkt dat deze ook met traditionele materialen werd verkregen. De bakstenen werkte men dan vaak weg achter een cosmetische laag van glad wit pleister. Er is dan wel degelijk sprake van esthetiek, hoewel de groep 'de 8' in haar manifest van 1927 verkondigde aesthetisch te willen zijn.

Het wordt er allemaal niet eenvoudiger op als ook nog eens blijkt dat de architecten van het Nieuwe Bouwen eigenlijk een heterogeen gezelschap vormden die onderling van mening konden verschillen. Huidige onderzoekers hebben de neiging om de ene, dan wel de andere opvatting te benadrukken, al naar gelang hun vooronderstelling. De mening dat het Nieuwe Bouwen niet zou moeten worden behouden omdat de architectuur toch bedoeld was als weggooi-architectuur – zodra de functie ophoudt –, komt al in een ander daglicht te staan wanneer we daar een andere visie tegenoverstellen, namelijk de visie op de mogelijkheden van het betonskelet. Het betonskelet had als voordeel, dat men beter kon inspelen op de eisen die de dynamische Nieuwe Tijd aan de architectuur stelde: snelle functie-verandering. Muren die door dit nieuwe constructiesysteem geen dragende functie meer hadden, konden bij een bestemmingsverandering van het gebouw – zonder ingrijpende verbouwingen – worden verplaatst of verwijderd. Ook het idee dat met opzet gekozen zou zijn voor snel vergankelijke materialen (de architectuur was immers toch een eendagsvlinder) krijgt een andere dimensie wanneer men zich bedenkt dat de architecten helemaal nog geen zicht hadden op de duurzaamheid van het beton. De veelal slechte kwaliteit daarvan berustte eerder op onervarenheid dan op een slimme tijdberekening.

Het beeld van het Nieuwe Bouwen wordt ook vertroebeld doordat wij onze aandacht voornamelijk richten op de architectuur die in de jaren twintig en dertig tot stand kwam: een woonhuis, een fabriek of een sanatorium en hier en daar een aantal kleine stedebouwkundige projecten zoals de Kiefhoek van architect *Oud* in Rotterdam. Deze voorbeelden lichten slechts een tipje van de sluier op. De architecten ontwierpen namelijk ook grootschalige stedebouwkundige projecten voor de huisvesting van grote groepen mensen. Een klein deel daarvan werd voor de Tweede Wereldoorlog gerealiseerd;

het overgrote deel pas daarna. Juist omdat deze architectuur nog zo recent is – we staan er als het ware nog midden in – is het nog moeilijk die afstand te betrachten die noodzakelijk is om het geheel in een historisch perspectief te plaatsen. Deze volkswoningbouw die zich voornamelijk kenmerkt door stroken (hoog)bouw met daartussen gelegen groenvoorzieningen en gescheiden woon- en verkeersstraten heeft nog een te emotionele – niet-historische – lading. Deze woongebouwen worden vaak beschouwd als 'begrafplaatsen van de architectuur'. Ook uitspraken als 'stedebouwkundige miskleunen' beletten ons notie te nemen van de achterliggende motieven die aan deze architectuur ten grondslag liggen. Motieven die het rechtstreekse gevolg waren van maatschappelijke ontwikkelingen die zich in de jaren twintig en dertig voordeden.

Bevrijding proletariaat

Omdat volkswoningbouw en stedbouw hoofdthema's van de architecten van het Nieuwe Bouwen vormden, is het de moeite waard eens wat dieper in te gaan op de vooroorlogse situatie.

De architecten zagen in stedbouw en volkswoningbouw een bijzondere taak weggelegd: tegemoet komen in enerzijds de enorme behoefte aan goedkope woningbouw en anderzijds in de verbetering van de leef- en woonomstandigheden van grote groepen mensen. Een klein aantal architecten, zoals *Van Loghem*, kopelde zelfs politieke consequenties aan het bouwen: de architect in dienst van het proletariaat en in zijn werk gericht op de komende sociale omwenteling, namelijk de bevrijding van dit proletariaat (ondermeer door afschaffing van het kapitalisme). Van Loghem volgde in die tijd gespannen de ontwikkelingen na de Russische revolutie (1917) die het begin zou inluiden van een nieuwe en betere tijd die – volgens hem – ook in Nederland zou komen. Hij en een aantal andere architecten reisden in de jaren twintig zelfs naar dit land van de toekomst af om mee te helpen aan de opbouw. Hoewel zijn radicale ideeën niet representatief zijn voor die van de meeste andere architecten (velen wilden een verbetering binnen de door de maatschappij gestelde condities) is het toch goed er rekenschap van te nemen dat het Nieuwe Bouwen gestalte kreeg tegen een maatschappelijke achtergrond die uiterst instabiel was. De woon- en werkomstandigheden waarin veel arbeiders verkeerden waren slecht; er was woningnood en

de onrust en het verzet (wel of niet aangewakkerd door links intellectuele revolutionairen) onder het proletariaat werd door velen toch wel als wezenlijk bedreigend ervaren. Zo luidt een bericht uit de *Nieuwe Haarlemse Courant* van 14 januari 1919: 'Voor Nederland staat te verwachten dat er tijden zullen komen van voortdurende beroering op arbeidersgebied, een strijd, te gevaarlijk omdat zich daarin het revolutionaire element mengt (...)' Even verder: 'Het revolutionaire element roert zich hier op het ogenblik geducht. Het is niet alleen de Haagsche Post die onrustbarende onthullingen doet over een voorbereiding tot revolutie in Nederland.'

Betaalbaar maar niet bedompt

Het was dus noodzakelijk om snel en doeltreffend maatregelen te nemen. Een van die maatregelen was: betere en gezondere woonomstandigheden in betaalbare woningen. De gesloten, bedompte bouwblokken in de stad, veelal gelegen aan rumoerige verkeersstraten, zouden plaats moeten maken voor open bouwblokken: strokenbouw, zodat in elke woning voldoende zonlicht en lucht kon toetreden. Er was meer rust doordat verkeersstraten buiten de wijk om werden aangelegd. De wijk zelf had voornamelijk woonstraten. Dan zorgde men ook voor voldoende groen en speelreinen, zodat men in de stad toch een zekere relatie had met de natuur. Overigens wer de noodzaak van een goede en gezonde huisvesting der arbeiders al veel eerder ingezien door rijk geworden industriëlen, zoals *Van Marken* en *Stork*. In Delft (*Agnetahof* eind 19de eeuw) en in Hengelo (*'t Lansink* omstreeks 1911) lieten zij fabrieks- annex tuindorpen bouwen die tegenwoordig zelfs bij notabelen zeer in trek zijn.

Al met al zijn de achterliggende motieven van 'de begrafplaatsen der architectuur' wel degelijk sociaal te noemen en was deze volkswoningbouw het rechtstreekse gevolg van de toenmalige omstandigheden en van de middelen die op dat moment voor handen waren. Het beton werd niet alleen gebruikt – zoals we tegenwoordig vaak bij het Nieuwe Bouwen veronderstellen – omdat er zulke technisch vernunftige ruimtelijke constructies mee kon worden gebouwd, waarmee dan eindelijk de lang verwachte eigentijdse architectuur werd gerealiseerd. Het werd ook gebruikt omdat het simpelweg goedkoper was en men er sneller mee kon bouwen.

Wanneer de prijs van de baksteen weer eens daalde ging men zonder

pardon over op bouwen in traditioneel materiaal.

Desnoods alleen 'passief' behoud: documentatie

Deze architectuur nu, heeft een heel ander karakter dan de enkele fabriek of woonhuis die thans als voorbeeld van het Nieuwe Bouwen naar voren wordt geschoven. Mocht het ooit zo ver komen dat grootschalige stedbouw wordt opgewaardeerd – dat is al wel het geval bij de Nederlandse tuinsteden – dan dient zich onmiddellijk een nieuw probleem aan. Hoe behoud je die voor toekomstige generaties als blijkt dat men nu al met ernstige financiële tekorten kampt waardoor restauratie van topmonumenten moeilijk of onmogelijk is? Hoe moet de monumentenzorg inspielen op de komende grote groep van 'monumenteneigenaren' die allen een claim zullen leggen op restauratie-subsidies. Het ziet er naar uit dat de monumentenzorg haar bakens zal moeten verzetten. Van een 'actief' behoud (ondermeer door restauratie) zal men moeten overgaan tot passief behoud: nauwkeurige registratie en documentatie, zodat de stedbouw in ieder geval op schrift, foto of computer bewaard blijft. De Do van DoCoMoMo (Documentation) zal hierbij een bijzonder belangrijke rol gaan vervullen, zeker ook wanneer de aandacht zich daarbij niet alleen richt op de esthetiek van de vorm en de stedbouwkundige structuur maar ook op bouwtechnische aspecten en materiaaleigenschappen. Ook zal men – meer dan voorheen – moeten aandringen op een beter onderhoudsbeleid waardoor restauraties minder noodzakelijk zijn. Tenslotte zullen bewoners zelf – voor het behoud van hun wijk – een actievere rol moeten gaan spelen. Hun vuist is vaak krachtiger dan die van het ondergewaardeerde gemeente apparaat: de monumentenzorg. □

Olga van der Klooster,
Bouwhistorica/conservings-
adviseur

adres DoCoMoMo secretariaat
BRP Postvak 8
P.O. Box 513
5600 MB Eindhoven
tel.: 040-472433